

SEDINA BRKIĆ-MEĐEDOVIĆ

OSOBNOSTI KNJIŽEVNOJEZIČKOG IZRAZA I INTERKULTURNA PODUDARANJA U ZBIRCI *PJESME I NAPJEVI IZ BOSNE I HERCEGOVINE*

Sažetak: U tekstu se razmatraju osobnosti književnojezičkog izraza Bošnjaka u zavisnosti od interkulturnoga podudaranja koje se javlja u usmenoj lirici zbirke Ludvika Kube *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* na putevima prelaska pjesme iz jedne etno-konfesionalne sredine u drugu. Analiza je zasnovana na odnosima između tri elementa: jezičko izražavanje, tekst (motiv i sadržaj) i kontekst. Odnosi među tim elementima promatraju se kroz prizmu dviju konfesijskih filozofija: islamske i kršćanske / hrišćanske.

Ključne riječi: književnojezički izraz, kulturna podudaranja, usmena lirika, etno-konfesionalna sredina, Ludvik Kuba.

Jezik kao odraz tradicije

Usmena lirska pjesma izraz je tradicionalne bosanske kulture osmanskoga perioda, s jedne strane, i individualnoga doprinosa pjevača, s druge strane, što znači da je to pjesma koja je nastajala i razvijala se u različitim kulturnim kontekstima na prostoru Bosne i Hercegovine. U njenom jezičkom izrazu prepoznamo etno-konfesionalnu sredinu u kojoj je nastala. Tako, naprimjer, kod Ludvika Kube,

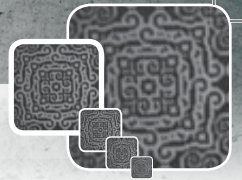
koji je 1893. godine zabilježio 965 pjesama, čitamo stihove: *svi su dani srebrom okovani, / a subota od suvoga zlata, / a nedjelja od dragog kamena: / subota je nedjelju donela, / a nedjelja diku mi dovela* (309/631 Nevesinje¹¹). Za ovu pjesmu Alija Bejtić (1944: 291) kaže da ona “nosi jasan znak kršćanskog podrijetla”, jer je “nedjelja kršćanski blagdan”, a Bošnjaci “za to imaju svoj petak”: *aman, aman, kad će petak doći, / kad će dragi izpred dvora proći, / da mu vidim nove terzijane / na prsima čamparete sjajne, / kada zvekne, sve mi srdce jekne.*²² Ekavizam *donela*³³ i suglasnik *v* u genitivu jednine pridjeva *suh* (*suvoga*) u pjesmi iz Nevesinja predstavljaju jezičke crte koje su izraz srpske folklorne tradicije. Na planu jezičkog izraza bošnjačke pjesme *Čežnja za dragim* uočljiva je upotreba orijentalizama koji, poznato je, predstavljaju tipičnu jezičku crtu bošnjačkoga narodnog stvaralaštva (Jahić 1999: 60).⁴⁴ Bejtićev komentar jasno pokazuje da je kod Bošnjaka postojala naslijeđena svijest o vlastitoj kulturnoj tradiciji i njenom jezičkom izrazu. Književnojezički izrazi Bošnjaka, Hrvata i Srba najprije su se razvijali u okviru zasebnih folklornih tradicija (Okuka 1987: 147), i to, kako pokazuje pjesma 309/631, s naglašenim nacionalnim obilježjima. Krajem osmanskoga perioda kod njih se, primjećuje Lejla Nakaš (2005: 164), kao “nasljednika tih triju književnojezičkih izraza s izrazitim nacionalnim obilježjima”, javlja i “svijest o varijantnoj podvojenosti u osnovi jednoga jezičkog izraza”, a s njom i “težnja ka približavanju izrazu zajedničkom i prihvatljivom za sve” u nauci poznatom pod imenom novoštokavska

¹ Oznake tipa 309/631 označavaju u ovom članku broj pjesme i broj strane na kojoj je pjesma zabilježena u zbirci pjesama Ludvika Kube *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, iz koje je i uzeta građa za potrebe ovog rada.

² Kod Bošnjaka je bio običaj da momci i djevojke ašikuju samo petkom i blagdanom poslije podne (Hangi 1906: 156). Stihovi koje navodi Bejtić zabilježeni su i u bošnjačkom časopisu *Gajret* 1930. godine (1930: 480), i to pod naslovom *Čežnja za dragim*.

³ Ekavizam *donela* javlja se i u drugim pjesmama iz Kubine zbirke i to kao eufonijski paralelizam koji se u poetskim konstrukcijama javlja naporedo s leksemom *dovela* i on je u jeziku pjevača primljen iz pjesama srpskoga porijekla (više o tome vidi u: S. Brkić-Međedović, *Jezički izraz usmene lirike u zbirci Ludvika Kube iz 1893. godine*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2015, str. 71; 92).

⁴ Olinko Delorko (1973: 223) naglašava da je u usmenoj poeziji Bošnjaka mnogo više orijentalizama nego i u pjesmama “kršćana katolika”.

folklorna koine. U kontekstu tog idioma, i to kroz prizmu dviju konfesijskih filozofija, islamske i kršćanske / hrišćanske, promatrat će se pojedini elementi književnojezičke tradicije Bošnjaka i njen integritet u drugim dvjema tradicijama, s osvrtom na pjesme iz Kubine zbirke uz koje su date napomene koje čitaoca upućuju na pjesme srodne njima, zabilježene pod nekim drugim rednim brojem u Zbirci i u nekim drugim sredinama.

Usmeni izraz bošnjačke književnojezičke tradicije i njen odnos prema drugim tradicijama

Baveći se književnojezičkim izrazima triju konfesija u Bosni i Hercegovini, Miloš Okuka (1987: 27) utvrdio je da jezik pjesama Bošnjaka, Hrvata i Srba, koje su bile rasprostranjene na novoštokavskom idiomu naddijalekatskoga karaktera, sadrži autohtone govorne crte regije s koje pjesme potječu, na jednoj, i crte uobličene novoštokavske koine, na drugoj strani. U njima prepoznajemo i jezičke crte u kojima se odražava vjersko-nacionalna pripadnost punktova u kojima su pjesme zabilježene. Takva jezička obilježja karakteristika su zasebnih nacionalnih folklornih koina koje su se u tokovima svoga razvoja međusobno prožimale i razvijale kao dio novoštokavske folklorne koine. Otuda u usmenoj lirici i pojava kulturnoga podudaranja. Tako, naprimjer, u Kubinoj zbirci pjesama iz 1893. godine nailazimo na dvije varijante jedne pjesme nastale na prostoru istoga dijalekta, zapadnobosanskoga, bošnjačku i hrvatsku:

a) O jabuko crveniko, što s' toliko rod rodila? Na tri grane tri jabuke, na četvrtoj soko sjedi, soko sjedi strmo gleda, gdje Alibeg konja kuje. Djevojka mu konja drži, sindžir puče, konj uteče.	b) O jabuko, crveniko, zelen ti si rod rodila, na tri grane tri jabuke, na četvrtoj soko sidi, soko sidi te besidi, i on gleda niz to polje, di beg Ivo konja kuje, svoju dragu dovikuje:

Drž, djevojko, konja moga,
konja moga velikoga.
Ne smjem, Ato, na put stati,
ja hamalu ufatiti.

(V. r. br. 448)
(268/409 Petrovac)

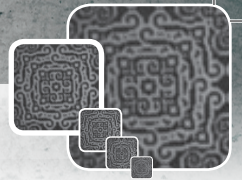
Drž' der konja, draga moja,
ja ću tebe darovati,
jal' s Kreševom, jal' Sarajevom,
jali s onim bilim Jajcom,
iz Kreševa lipim Ivom,
iz Saraj'va lipim Antem,
iz Jajca lipim Stipom.

(V. r. br. 268)
(448/257 Jajce)

Prva navedena pjesma karakteristična je po ijekavskom refleksu jata novoštokavskoga tipa, a druga po ikavizmu nenovoštokavskoga, zapadnoga karaktera. Ti refleksi jata jasno pokazuju da su se u novoštokavsku folklornu koine ugrađivali i elementi motivirani vjersko-nacionalnom pripadnošću punktova na kojima su pjesme zabilježene. Bošnjački pjevači iz zapadne Bosne razvili su upotrebu ijekavizama u lirskom poetskom diskursu ikavskoga dijalekatskoga porijekla i lakše su, sudeći po navedenoj pjesmi, prihvatili ijekavski refleks koji je imao sve snažniju ekspanziju s istočnijih i južnijih terena, nego Hrvati, što znači da su se i prije uključivali u novoštokavske evolutivne tokove.

Javljanje imenice *beg* uz kršćansko muško ime *Ivo* u pjesmi 448/257 Jajce otkriva aktera muslimanskoga porijekla u ulozi subjekta u pjesmi, što ukazuje na to da je prototip pjesme bošnjački i da je u njoj izvršena zamjena imena muslimanskoga porijekla kršćanskim. Po toj jezičkoj crti vidi se da je pjesma ispjevana iz kršćanske perspektive, tj. da je izvršena naknadna intervencija pjevača na postojeći autorski podtekst.

Obje melodije ispisane su osmercem, što govori da im je metrički obrazac zajednički i da su nastajale u istim poetskim uvjetima, a ta poetska upotreba narodnog izraza zapravo je i dovela do uobličavanja koine.

Da je usmena narodna pjesma u 19. st. egzistirala kao pjesma koju su pjevali u različitim etno-konfesionalnim sredinama (dajući joj svoju melodiju) potvrđuju i sljedeći stihovi:

Kad Milići seku udavaše,
trista ovna kurban učiniše,
da jim seka zdravo goru pride,
i na seki devet kavadova:
kad su bili kroz goru zelenu,
udarila kiša sa Snižica,
pokislo je devet kavadova
i deseta svilena košulja,
primrzla se za bijelo tilo.
Kad su bili dvoru bijelome,
sve svatove u vruće amane,
jendibule u vruću odaju,
a djevojku u studenu kulu.

...

(306/630 Gučja Gora)

Oblik zamjenice *jim* u govornom jeziku pjevača iz Gučje Gore, koja dijalekatski pripada zapadnobosanskom, ikavskošćakavskom dijalektu (Peco 1980: 114), odraz je ugledanja na hrvatske jezičke uzuse. Takva upotreba zamjenica svojstvena je tipu jezika koji nalazimo u časopisu *Bosanski prijatelj* (Kuna 1972: 543). Izostavljanje suglasnika *h* u leksemu *amane* (*hamane*) jezički je element koji upućuje na to da je riječ o pjevaču nebošnjačke nacionalne pripadnosti. Upotreba ovoga glasa kod Bošnjaka u inicijalnoj i medijalnoj poziciji u riječi je stabilna (Kalajdžija 2004: 44), ali se i kod njih katkada u Kubinim pjesmama iz 1893. godine, i to vrlo rijetko, glas *h* javlja i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto: *skidoše him ahmedije*, / *ustakoše medžidije*, / *skidoše him anterije*, / *obukoše havranije*, / *skidoše him morčakšire*, / *obukoše him pantole* ... (397/123 Jeleč).

Navedeni stihovi iz pjesme 306/630 Gučja Gora pjevani su i u bošnjačkim sredinama i nisu započinjali riječima *kad Milići seku udavaše*, nego:

Kad Vilići seku udavaše,
trista ovnov' kurban učiniše,
tri turbeta nova sagrađiše,
trista djece sunnet učiniše,
da im seka zdravo goru prijde.
Kad je seka zdravo goru prišla,
goru prišla, u polje unišla,
udarila kiša susnježica,
svi svatovi natrag pobjegoše.

...

(Maglajlić 1989: 21).

Munib Maglajlić (1989: 20; 83) navodi da ovi stihovi pripadaju pjesmi *Nesretni svatovi* koja je, zapravo, bošnjačka balada s motivom stradanja nevjeste na putu u novi dom. Ta pjesma je sačuvala trag običaja kod Bošnjaka da se prilikom ispraćanja mlade sa svatovima iz roditeljskoga doma čine dobra djela: žrtveno klanje ovnova, podizanje turbeta te obredno obrezivanje djece.

Pjesma *Kad Vilići seku udavaše*, zapravo, izlazi iz okvira jedne nacionalne sredine, iako sadržajni elementi pjesme upućuju na njezin muslimanski karakter, dobija status umjetničke pjesme, jer *smrznu-ta nevjesta* postaje metafora o uvijek prisutnoj neizvjesnosti pri napuštanju roditeljske kuće i odlasku u novi i nepoznati dom (1989: 20), te na tom putu prima jezička obilježja pjevača kao pripadnika druge konfesionalne sredine. Zato pjesma u usmenoj lirici i reflektira jezičke crte s naglašenim nacionalnim obilježjem.

Navedeni primjer stilizirane forme pjesme s bošnjačkim motivom pokazuje kako je pjesma na svome usmenom putu, s jedne strane, uspjela očuvati vezu s izvornom folklornom osnovom i, s druge stra-

ne, dobila određene jezičke crte (*jim, pride, tilo, ozibla, amane*) u zavisnosti od kulturne tradicije kojoj je prilagođena.

Ovdje se kao ilustracija navedenoga daju još dvije pjesme uz koje Kuba nije dao posebne napomene, a koje su motivski srodne i nastale su u različitim konfesionalnim sredinama:

- a) Vino piju dva mila jarana,
u mejhani na sred Sarajeva,
tud prolazi beže Osmanbeže.
Zbor zborila dva mila jarana:
Hodi, beže, da pijemo vino.
Progovara beže Osmanbeže:
Nije meni do vašega vina,
jučer sam se mlađan oženio,
a sinoć mi mila pobe gnula.
(374/119 Sarajevo)
- b) Vino pije Ilko i Milinko,
k njim dolazi šećer Simuane:
Odi, Simo, da pijemo vino!
Prođi me se, Ilko i Milinko,
sinoć me je majka oženila,
a jutros mi utekla djevojka,
p'jevci pješe, na ruci mi bješe,
saba zora, moje drage nema.
(324/633 Kiseljak)

Poetska struktura i jedne i druge pjesme građena je na motivu odbjegle drage. U prvoj pjesmi muslimanske provenijencije ostvaruje se dodir s pjesmom porijeklom iz katoličke sredine ugrađivanjem intertekstualnih elemenata iz jedne strukture pjesme u drugu i njihovim preformuliranjem u skladu s užim zahtjevima konkretnoga teksta (Jurđana 2012: 229). Leksički su podudarni stihovi *hodi, beže, da pijemo vino* i *odi, Simo, da pijemo vino*, i to s razlikom u uporebi suglasnika *h* i muškog imena *Simo*, karakterističnog za hrvatsku folklornu tradiciju. Te osobine u jeziku pjesme 324/633 Kiseljak individualne su crte pjevača kao pripadnika određene vjersko-nacionalne sredine. Okuka (1987: 27) još 1987. godine konstatirao je da je novoštokavska folklorna koine i izraz s izvjesnim kazivačevim primjesama, što znači da je to koine koju ne karakteriziraju samo mjesna, odnosno regionalna obilježja, nego i individualna, a takve specifičnosti usmenolirskoga književnojezičkog izraza rezultat su i usmene međutekstualne transmisije pjesama.

Međuzavisnost i kulturna podudarnost uočljive su i u stihovima:

Rasla mi jela jelika,
visoka jela do neba,
široka lista do zemlje,
pod njome Mujo boluje,
viš njega draga tuguje.

...
(34/361 Banjaluka)

Rasla mi jela visoka,
golema lista, široka,
pod jelom Jovo boluje,
viš njega draga jaduje.

...
(57/365 Nevesinje)

ili npr.:

Krajem šora čađava mehana,
stršom strši, glava nečešljana,
posrnula od teškoga pića,
to je kuća seoskih golića

...
(V. r. br. 56)
(55/364 Nevesinje)

Onkraj šora čađava mejhana
stršom strši glava nečešljana
posrnula od teškoga pića
to je kuća seoskih golića

...
(V. r. br. 55)
(56/365 Čajniče)

ili npr.:

Djevojka vika s visokog brda,
care Lazare, po Bogu brate,
možeš kazati, što ću pitati:
More li biti riba bez vode,
riba brez vode, ptica brez gore,

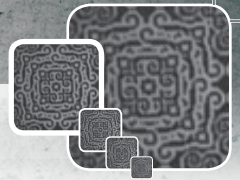
...
(V. r. br. 185)
(119/508 Zenica)

Djevojka više z brda golema,
ona doziva sultan Selima:
Sultan Selime, car-gospodine,
more li biti riba brez vode,
more li biti tica brez gore,

...
(V. r. br. 119)
(185/243 Jeleč)

ili:

soko bira, gdje će naći mira,
soko neće na visokoj jeli,
već u dolu, gdje se šator b'jeli

...

Gdje nauči piti i pjevati?
Služila sam dva srpska junaka,
služila sam Miloša i Marka

...

(V. n. br. 70)
(62/366 Nevesinje)

soko bira, traži sebi mira,
neće soko na jelu visoko,
već u polje, gdje se čador b'jeli.

...

Od kog si se piti naučila,
od kog piti, od koga pjevati?
Od Alije mrko vino piti,
a od Muje piti i pjevati.

(V. n. br. 62)
(70/500 Višegrad)

Stepen leksičke podudarnosti u navedenim stihovima je visok, ali su u njima i dalje vidljive one osobine što su motivirane vezanošću pjesme za književnojezički izraz bošnjačke usmene poezije: upotreba pokretnog *e* (*pod njome*) u funkciji reguliranja metra, upotreba neodređenog vida pridjeva (*široka lista*) (Nakaš 2005: 164), te dosljedna upotreba sonanta *j* u leksemu *mejhana* (Jahić 1991: 69). U procesima kulturnih posuđivanja pjevači su, kako pokazuju stihovi iz pjesama 62/366 i 70/500, vršili leksičke zamjene (*dol* umjesto *polje*; *šator* umjesto *čador*) i permutaciju (*soko neće na visokoj jeli* / *neće soko na jelu visoko*). Tako se u jeziku navedenih pjesama, u posuđenim stihovima, javlja i razlika u upotrebi prijedloga *na*. U pjesmi 62/366 taj prijedlog upotrijebljen je s lokativom u funkciji označavanja mjesta radnje, a u pjesmi 70/500 upotrijebljen je s akuzativom, i to u funkciji označavanja cilja kretanja.

Zaključak

U ovom kratkom pregledu ukazali smo na osobnosti književnojezičkih izraza u Bosni i Hercegovini u onim narodnim pjesmama iz Kubine zbirke lirskih usmenih pjesama uz koje su date posebne napomene koje čitaoca upućuju na varijante tih pjesama zabilježenih pod naznačenim rednim brojem u Zbirci. Činjenica je da se na kraju osmanskoga perioda jezički izraz Bošnjaka približio izrazu drugih

dviju konfesija u Bosni i Hercegovini i da je jezik usmene lirike na njenom prostoru u velikoj mjeri ujednačen. U njemu se, kako pokazuje vrlo mali broj pjesama iz Kubine zbirke, i dalje uočavaju pojedine jezičke crte koje ukazuju na posebnost književnojezičkog izraza Bošnjaka u odnosu na izraz drugih dviju tradicija, a to su:

1. kod Bošnjaka i Hrvata:
  - a) na planu fonologije: u upotrebi refleksa jata (ijekavizam kod Bošnjaka, ikavizam kod Hrvata) i u upotrebi glasa *h* (stabilan glas kod Bošnjaka, gubljenje glasa *h* u inicijalnoj poziciji u riječima domaćega i orijentalnoga porijekla kod Hrvata);
  - b) na planu morfologije: u upotrebi enklitičkog oblika zamjenice 3. lica mn. *im* (*im* / *him* kod Bošnjaka, *jim* kod Hrvata) i

2. kod Bošnjaka i Srba:
  - a) na planu fonologije: u upotrebi sonanta *j* (kod Bošnjaka *j* se javlja u leksemu *mejhana*, a kod Srba izostaje) te u upotrebi glasa *h* (mijenjanje glasa *h* glasom *v* u riječima domaćega porijekla kod Srba).

Kod Kube je primjetan i tip pjesme koja je motivski podudarna s pjesmom koja se pjeva u drugoj etno-konfesionalnoj sredini, ali koja ima potpuno drugačije leksičko ruho. Takvim prijenosom motiva iz jedne konfesionalne sredine u drugu, koji se vrši uklapanjem motiva u novi kontekst, jezik se najdirektnije oslanja na tradiciju i u funkciji je ukazivanja na pjevačevu svijest o nacionalnoj pripadnosti. Namjera ovoga rada nije bila da se predstavi u cijelosti književnojezički izraz Bošnjaka u kontekstu Kubine zbirke, nego da se osvijetle samo one njegove specifičnosti koje dolaze do izražaja u procesima podudaranja motivski srodnih pjesama pjevanih u različitim etno-konfesionalnim sredinama.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF LITERARY- LINGUISTIC EXPRESSION AND INTERCULTURAL CONCORDANCE IN COLLECTION *POEMS AND CHANTS FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA*

Summary: In this text specific characteristics of literary-linguistic expression of Bosniacs are considered, depending on intercultural concordance that is present in oral lyric poetry in collection by Ludvik Kuba *Poems and Chants from Bosnia and Herzegovina* on ways of moving of a poem from one to another ethnic-religious environment. The analysis is based on the relations between three elements: linguistic expression, text (motif and content) and context. The relations between these elements are considered through the prism of two religious philosophies: Bosniac and Christian.

Keywords: literary-linguistic expression, cultural concordance, oral lyric poetry, ethnic-religious environment, Ludvik Kuba.

Izvor:

Kuba, Ludvik (1893): *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo

Literatura:

Bejtić, Alija (1944): “*Sevdalinke, izbor bosansko-hercegovačke narodne lirike*; sakupio, odabrao i uredio Hamid Dizdar. Izdanje Državne krugovalne postaje Sarajevo”, *Novi Behar*, god. XVI, br. 18, 291–292

Delorko, Olinko (1973): “Alija Nametak, *Od beške do motike, Narodne lirske i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih Muslimana, vlastita naklada, Sarajevo 1970*”, *Narodna umjetnost*, vol. 9 No. 1, 223

- Hangi, Antun (1906): *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Naklada Danijela A. Kajona, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1991): *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1999): *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Biblioteka Linguos, Sarajevo
- Jurdana, Vjekoslava (2012): "Lovran u Volčičevim zapisima usmenih pjesama", *Zbornik Lovranščine*, knjiga 2, 229
- Kalajdžija, Alen (2004): "Jezički karakter pjesme *Ašiklijski elif ba* u kontekstu novoštokavske folklorne koine i redigiranja njezine jezičke izvornosti", *Pismo* II/1, Sarajevo
- Kuna, Herta (1978): "Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku", *Književni jezik*, 7/3, 5–28
- Maglajlić, Munib (1989): *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Univerzal, Tuzla
- Nakaš, Lejla (2005): "Književnojezički izraz Bošnjaka u austrougarskom periodu", u: Mønnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo
- Okuka, Miloš (1987): *U Vukovo doba*, Veselin Masleša, Sarajevo